

ЗМІСТ

Шевченкова повість «Близнецы» і проблеми виховання.....	3
Близнята	18
Коментарі	177
Пояснення слів	301

Шевченкова повість «Близнецы» і проблеми виховання

Повість «Близнецы» не раз була об'єктом комплексного вивчення¹, так само детально розглядалися окремі аспекти твору², однак зарано говорити про вичерп-

¹ *Зайцев П.* Повість «Близнята» // *Шевченко Т.* Повне видання творів: [У 14 т.] / 2-ге, доп. вид. Т. VIII: Повісті Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1960. С. 355–363; *Кодацька Л. Ф.* Художня проза Т. Г. Шевченка. Київ: Наукова думка, 1972. С. 79, 86–92, 95–98 та ін.; *Сидоренко О.* «Близнецы» // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. Т. 1. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. С. 452–457.

² *Грицюта Н.* Структурні особливості бінарного образу // *Слово і Час.* 1991. № 12. С. 73–78; *Сидоренко О.* Повість «Близнецы» в контексті духовних пошуків поета // Там само. С. 68–73; *Кирилюк З. В.* Поетика характеру в повісті Т. Шевченка «Близнецы» // XXX наукова шевченківська конференція: Тези і матеріали. Донецьк: ДонДу, 1993. С. 117–121; *Зарва В.* Просвітницькі тенденції в російських повістях Т. Шевченка // Тарас Шевченко і народна культура: Зб. праць Міжнародної 35-ї наукової шевченківської конференції: у 2 кн. Кн. 2. Черкаси: Брама-Україна, 2004. С. 87–93; *Майстренко М. І.* Античні педагогічні ідеї та виховна повість Тараса Шевченка «Близнецы» // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Вип. 17: Філологічні науки. Миколаїв, 2008. С. 116–121; *Зарва В.* «Близнюки», «Художник» Т. Шевченка як версія просвітницького роману вихован-

ність наших знань про його зміст і поетику – із плином часу літературознавці коригують усталені інтерпретації, а подеколи пропонують і цілком нове прочитання. Крім того, постійно уточнюється розуміння певних деталей у художній тканині тексту, оновлюється коментар до реалій, подій, літературних відсилань тощо.

Твір узвичаєно датували 1855 роком. На першому аркуші рукопису вказано початок роботи – «10 июня» без зазначення року, а на останньому (так само без ука- зівки на рік) – її закінчення: «20 июля». В 12-томному зібранні творів Клавдія Секарева так аргументує атри- буцію появи твору: «Повість “Близнецы” Шевченко роз- почав, очевидно, 1855 р. Саме в цей час поета особливо цікавили питання виховання, проблеми морального виродження представників заможного стану, зокрема під впливом військового середовища. В цьому плані “Близнецы” ніби логічно продовжують тему повістей “Несчастный” та “Капитанша”, створених у першій по- ловині 1855 р.» (4, 482)³. Це суб’єктивні твердження ко- ментатора, адже не менш логічно «Близнецы» можуть передувати повістям «Несчастный» і «Капитанша».

ня» // Збірник праць Всеукраїнської XXXVII наукової шевченківської конференції. Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю. А., 2009. С. 63–71; *Момот Н.* Щоденниковість та автобіографізм у повісті Т. Шевченка «Близнецы» (філософська інтерпретація) // *Слово і Час.* 2009. № 8. С. 24–32; *Анто- новська М.* Мовна, оповідна та аксіологічна природа повістей Тараса Шевченка // «Орю свій переліг... та сію слово». Шевченкознавча моно- графія. Київ: Логос, 2012. С. 488–506.

³ Поклики на Шевченкові твори та коментарі до них подано за видан- ням: *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2001–2014. Далі при посиланні на це видання вказую у круглих дужках тільки том і номер сторінки.

Переконливішим аргументом на користь датування повісті 1855 роком видається використання у «Близнецах» ремінісценцій зі «Слова о полку Ігоревім» та «Історії русів» («Літопису Кониського»), які, наголошує дослідниця, в «цей час читав Шевченко». Вона покликається на листи поета до Андрія Козачковського від 14 квітня і до Осипа Бодянського від 1 травня та 1 листопада⁴ 1854-го (4, 483). Справді, Шевченко спонукав Козачковського знайти переписувача для копіювання «Слова...» з публікації Олександра Шишкова (Собрание образцовых русских сочинений и переводов в прозе. Ч. 6, С.-Петербург, 1824) або Михайла Максимовича (Песнь о полку Игореве... К., 1837), а 1 травня прохав Бодянського передати через Микиту Савичева друкований примірник одного з названих видань (6, 79). Однак обидва кореспонденти поетового побажання так і не виконали⁵ (6, 370). Ці прохання, очевидно, було зумовлено появою інформації про публікацію перекладу Миколи Гербеля: «Недавно публіковано в газетах перевод *“Слова о полку Игоря”* Н. Гербеля, – пише у згаданому листі до Козачковського Шевченко, – и его же издание – перевод с текстом и з рисунками якимись, а продається 3 рублі сребром – а бодай він сказився і з своєю книжкою, і з рисунками, проче текста святого» (6, 79)⁶.

⁴ У коментарі Секаревої помилково вказано вже спростоване на той час датування листа – 3 листопада.

⁵ Росовецький С. «Слово о полку Ігоревім» // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. Т. 5. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. С. 837.

⁶ Микола Павлюк з'ясував, що мова не тільки про вміщену в доступній у Новопетровському укріпленні газеті «Русский инвалид» детальну

Росовецький резонно зауважує, що Шевченко у «Близнецах» навів давньоруський текст «Слова о полку Ігоревім» із пам'яті, адже ознайомився з ним ще замолоду. В обох випадках це алюзії на заспів: «Чтобы избежать оригинальности, [...] начну старыми словесы повествование мое тако» (4, 16); Никифор Федорович «подошел к гуслим, [...] ударил по струнам – И вещи зарокотали» (4, 71). У повісті друге з поси- лань виділено, як цитату, окремим рядком, при цьому, зазначає літературознавець, у пам'ятці струни – «живая», а «вѣщія прѣсты» – у Бояна⁷. Щоправда, у Шевченка тоді був якийсь російський переклад пам'ятки без оригінального тексту (див.: 6, 79). Покликання Секаревої на лист до Бодянського від 1 листопада 1854-го не має особливого сенсу, бо в ньому Шевченко лише повторює подяку («Спасибі тобі ще раз за літописи, я їх уже напам'ять читаю», 6, 85), вперше висловлену ще в листі до того самого адресата 1 травня того ж року («Спасибі тобі, друже мій милостивий, за летописи, получив я їх от Головачева, всі до одної, і тепер собі здоров прочитую потрохи», 6, 79), тобто на

бібліографічну замітку, присвячену появі у продажу видання Гербеля (число від 22 січня 1854 року), та подальші короткі оголошення, але й, можливо, про розгорнуті рецензії на переклад (в «Санктпетербургских ведомостях» від 30 січня 1854-го та «Русском инвалиде» від 10 лютого того самого року), у складі яких із нього було опубліковано окремі уривки (див. докладно: *Павлюк М. М.* Джерела відомостей Шевченка про «Слово о полку Ігоревім» на засланні // Теория и история литературы. (К 100-летию со дня рождения академика А. И. Белецкого). Київ: Наукова думка, 1985. С. 223–228). З невідомих причин ця важлива інформація не потрапила у коментар до згаданого Шевченкового листа в академічному зібранні творів.

⁷ *Росовецький С.* «Слово о полку Ігоревім». С. 837.

той момент у поета літописи, в тому числі, ймовірно «Історія русів», вже були. Таким чином, ані ремінісценції зі «Слова о полку Ігоревім», ані згадки про «Історію русів» у повісті «Близнецы» аж ніяк не свідчать про 1855 рік як час написання твору, а схиляють радше до думки про 1854 рік як вірогіднішу дату.

Далі Секарева припускає, що повість завершено, найімовірніше, також 1855-го, тобто через місяць і 10 днів після початку роботи над нею. На її думку, цей здогад потверджується передусім текстом автографа, який «має всі ознаки скоропису: неуніфіковані імена персонажів, позначені лише початковими літерами власні імена та назви, недописані слова, пропуски, плутану нумерацію окремих аркушів, текстові повтори, випадки синтаксичної неузгодженості, невиваженість пунктуації та ін.» (4, 483). Але такі особливості мають 6 із 9 повістей, позаяк лише три повісті з усіх Шевченко підготував до друку.

«Якщо припустити, – продовжує дослідниця, – що повість була закінчена 20 липня наступного, 1856 р., тоді виходило б, що протягом першої половини 1856 р. Шевченко одночасно працював над трьома повістями: “Близнецы”, “Художник” (25 січня – 4 жовтня 1856 р.), “Прогулка с удовольствием и не без морали” (рання редакція написана орієнтовно в кінці 1855 – на початку 1856 р.). Таке припущення не узгоджується з особливостями творчого процесу Шевченка. Як свідчить творча біографія поета, він жодного разу не працював одночасно над кількома творами. Разом з тим інтенсивний, напружений характер роботи над здійсненням творчого задуму був притаманний Шевченкові» (4, 483). Тут цілком можна погодитися з заувагами про специфіку пере-

бігу творчого процесу в Шевченка. Інших міркувань на користь 1855 року Секарева не наводить.

Чому не припустити, що Шевченко працював над повістю у червні – липні 1854-го? Під враженням прочитаної «Історії русів» саме тоді у повісті могли з'явитися згадки про цей літопис, аналогічну природу мають і ремінісценції зі «Слова о полку Ігоревім», інспіровані газетними оголошеннями про публікацію перекладу Гербеля та спробами поета отримати оригінальний текст пам'ятки.

Ієремія Айзеншток вважав, що дата 10 червня 1855-го не викликає сумнівів, і дискутував із упорядниками повного зібрання творів у 10 томах щодо верхньої межі закінчення твору: 20 липня 1855 року, як він доводив⁸ і як згодом усталилося у шевченкознавстві, або 20 липня 1856-го, на чому наполягали упорядники 4-го тому академічного видання⁹. Вони розглядали численні описки, пропуски складів, неуніфікованість імен персонажів, недописані сторінки і т. ін. саме як доказ того, що у час написання повісті «Близнецы» Шевченко паралельно працював над «Художником» і згодом – «Прогулкой с удовольствием и не без морали»¹⁰. На їхню думку, «закінчивши “Близнецы” [нібито 20 липня 1856-го. – О. Б.], Шевченко через нетривалий час почав роботу над повістю “Прогулка”»¹¹. На-

⁸ Шевченко Т. Собрание сочинений: В 5 т. / под ред. А. Дейча, М. Рыльско-го, Н. Ушакова. Т. 4: Повести / комментарии И. Айзенштока. Москва: Гос. издательство художественной литературы, 1955. С. 395–396.

⁹ Шевченко Т. Повне зібрання творів: В 10 т. Т. 4. Київ: Видавництво АН УРСР, 1949. С. 436.

¹⁰ Там само. С. 436–437.

¹¹ Там само. С. 437.

БЛИЗНЯТА

Усій просвіщенній людськості відомо, та й добре відомо, що понеділок – день критичний чи просто важкий день і що в понеділок ні один більш-менш освічений чоловік не розпочне нічого важливого: він краще пролежить цілий день; хоч би там, як кажуть, діло само просилося до рук, а він і пальцем не ворухне. Та й справді, коли гарненько поміркувати, якщо ми заради нікчемного срібняка почнемо глумитися з священних заповітів старовини, то що ж тоді з нас буде? Вийде якийсь там француз чи, боронь боже, куций німець, а про тип чи, так би мовити, про фізіономію національну і згадки не буде. А на мою думку, нація без своєї власної риси, що тільки їй належить і тільки її характеризує, схожа просто на кисіль, і то найменш смачний кисіль.

Та ба! Не так думають інші. От, приміром, люди нашого військового стану далеко відстали од сучасників на шляху освіти. Вони, наприклад, зовсім не вірять у понеділок і легковажно називають цей священний заповіт батьків та дідів наших бабським забобоном. Боже мій, боже, до чого ми дожили! А попросив би я оцей

вусатий стан заглянути, приміром, хоч би у «Письмовник» славнозвісного Курганова. Саме там сказано, що навіть стародавні халдейські маги та зіздарі, а за ними й послідовники науки Зороастрової беззастережно вірили в критичність понеділка. Так от спробуй побалакай з безпартонною воячиною. Військовий, цілком військовий чоловік, він краще загне зайвий ріжечок або візьме в жида зайву пляшку саморобного рому, так званого клоповика, аніж захоче виписати якусь мудру книжку, от хоч би, наприклад, «Ключ до таємниць природи» Еккартсгаузена з прегарними малюнками славетного нашого Єгорова. Та де там! І слухати не хочуть.

Я все це веду до того, терпеливий читальнику, що, зневаживши освячені багатьма й пребагатьма літами вірування предків наших, саме в понеділок рано-вранці з повітового міста Переяслава, Полтавської губернії, виступив у похід чи то гусарський, чи то уланський полк, не пам'ятаю уже до ладу; пам'ятаю тільки, що збір у сурму сурмили; тому і слід думати, коли б то був піхотний, то збір били б у барабан.

Коли входить і виходить із села або містечка полк, – це дві великі події, а особливо якщо полк, чого не приведи Господи, простоїть на кватирах бодай кілька днів; тоді вихід його проводжають сльозами і дуже часто – найщирішими сльозами. Я це кажу тільки стосовно прекрасної статі. А про чоловіків та женихів не кажу й слова. Ані словечка не скажу й про вихід згаданого кавалерійського полку із згаданого міста Переяслава, хіба тільки те, що багато мирних міщанок проводжали полк, хоч погода не зовсім сприяла, бо йшов затяжний дощ чи, як назвав його покійний Гребінка, єхидний, сиріч дрібний і тривалий. Та, незважаючи на той єхидний

дощ, багато міщанок проводжали вусачів своїх до села Н., інші – до містечка Борисполя, а решта, і то найбезкорисливіші, проводжали аж до меж київських, себто до перевозу на Дніпрі. А коли полк щасливо перевізся, то й вони, поплакавши трохи, теж перевезлися через Дніпро й розбрелися по великому місту Києву і приховали свої злочини і сором по глухих кублах усякої розпусти.

Отакі-то наслідки тривалого постою найкраще вихованого полку.

Того ж понеділка, пізно ввечері, якась молодиця верталася до міста Переяслава київським шляхом і, не дійшовши до міста верстви з чотири, якраз проти Трибратніх могил, звернула з шляху і зникла в зеленому житі. Але удосвіта вона вийшла з жита на шлях, несучи в руках щось загорнуте в сіру свитку. Пройшовши трохи битим шляхом, вона спинилася на повороті і, подумавши трохи, кивнула значуще головою, ніби зважувалася на щось велике, і пішла швидко вузьенькою, порослою споришем доріжкою, що вела на хутір старого сотника Сокири.

Другого дня рано-вранці, себто у вівторок, вийшла пані Парасковія Тарасівна Сокириха погодувати власноручно усяку дробину, як ото: цесарок, гусей, курей і т. ін., а голубів трактуватиме вже сам пан сотник Никифор Федорович Сокира. Уявіть же собі її жах, коли вона, виходячи з покоїв на ґанок, побачила сіру свитку, що ворушилась, наче жива. З переляку їй здалося, що свитка нібито плаче, немов дитина. Довго вона дивилася на ту сіру свитку, слухала, як вона плаче, і сама не знала, що робити. Нарешті зважилася запросити Никифора Федоровича.